

УДК 330.146

JEL E22

ДУЧИНСЬКА Н.І.

д-р екон. наук, проф.

проф. економічної теорії та маркетингу

Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара

пр. Д. Яворницького 35, м. Дніпро, Україна, 49000

E-mail: nduchinska@i.ua

ЧАЙКА Ю.М.

кандидат екон. наук, доц.

доц. каф. економічної теорії та маркетингу

Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара

пр. Д. Яворницького 35, м. Дніпро, Україна, 49000

E-mail: y.n.chayka@gmail.com

НАГРОМАДЖЕННЯ КАПІТАЛУ В НЕСТАБІЛЬНИХ РИНКОВИХ УМОВАХ

Виділено етапи розвитку нагромадження капіталу в економіці України в умовах ринкової нестабільності. На першому етапі відбулося первинне нагромадження капіталу. Другий етап характеризується позитивними темпами нагромадження капіталу. На третьому етапі відмічено від'ємні показники темпів нагромадження.

Ключові слова: *валове нагромадження капіталу, нагромадження основного капіталу, економічна криза.*

DUCHINSKA N.I.

Dr.Sc. (Economics), Prof.

Head of the Department of Economic Theory and Marketing,

Oles Honchar Dnipro National University

D. Yavornitskogo, 35, Dnipro, Ukraine

E-mail: nduchinska@i.ua

CHAYKA Ju.N.

PhD (Economics), assistant professor

assistant professor of the Department of Economic Theory and Marketing,

Oles Honchar Dnipro National University

D. Yavornitskogo, 35, Dnipro, Ukraine

E-mail: y.n.chayka@gmail.com

ACCUMULATION OF CAPITAL IN VOLATILE MARKET CONDITIONS

There are three stages of the process of capital accumulation in Ukraine. At the first stage there was a primary accumulation of capital. At this stage, the accumulation of capital was largely unearned and was not based on the voluntary association of private capital, but due to the policy and rapid dismantling of state-owned enterprises and the creation of various companies on their basis. Capital formation was carried out at the expense of the mechanism of large-scale and rapid redistribution of assets between industries and economic entities, as a result of the development of the principles of self-financing and self-financing, which began in the mid-80's of the twentieth century. The second stage is characterized by

a positive rate of accumulation of capital. At this stage, the pace of GDP decline slowed down, and the pace of capital accumulation was positive. Positive features of the accumulation process were the global financial crisis of 1998. Due to the rapid devaluation of the hryvnia, the position of national producers strengthened and the domestic consumer market expanded significantly, and the process of import substitution began. At the third stage, negative rates of accumulation were noted.

Assessing the influence of domestic mechanisms of accumulation and overflow of capital on the peculiarities of the development of the domestic economic structure, it is necessary to note the rather high standard of gross fixed capital accumulation, which fluctuates within the limits of 20 - 25%. Despite the fact that the indicators for the formation and use of gross and net savings in Ukraine correspond to the proportions inherent in developed countries, the domestic economy is constantly experiencing a lack of investment, which is explained by the inadequate motivation of investors to implement large-scale investment and innovation projects, the ineffectiveness of the national system of transformation of savings in investment and Needs to improve the mechanisms of accumulation and overflow of capital and increase the role of the state in stimulating this process .

Key words: *gross accumulation of capital, accumulation of fixed capital, economic crisis.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями За умов економічної кризи важливого значення набувають проблеми економічного зростання та розвитку. Забезпечити становлення вказаних етапів економічного циклу неможливо без нагромадження капіталу, що закладає фінансову і матеріально-технічну базу структурних зрушень, стимулює ділову активність, визначає вектори піднесення. Нагромадження капіталу в Україні є досить нестабільним процесом і потребує аналізу та виявлення особливостей розвитку. Нестабільність нагромадження посилюється завдяки ринковій нестабільності національної економіки, що викликає періодичність коливань не лише у нормі нагромадження основного капіталу (мова про це йтиме далі), але й в економіці в цілому.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. У вітчизняній літературі висвітлюються різні аспекти нагромадження капіталу. У монографії Шило Л.А. розглянуто форми нагромадження капіталу підприємства [1]. В роботі Тарасова К.В. визначені шляхи та методи державного регулювання нагромадження капіталу [2]. Науковець Пустоваров В.В. розглядає вплив бюджету на процеси нагромадження в економіці [3] тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При дослідженні особливостей процесів нагромадження в Україні вважаємо за потрібне систематизувати статистичні дані та виділити певні етапи розвитку нагромадження капіталу.

Формулювання цілей дослідження. В даному дослідженні буде виділено три основних етапи нагромадження економіки України і будуть виявлені їх характерні особливості.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування Характерні риси нагромадження вітчизняного капіталу дозволили виділити у процесі його розвитку три періоди. Перший період (1991 – 1996 рр.) відображає особливості первинного нагромадження капіталу незалежної України. На цьому етапі нагромадження капіталу мало переважно нетрудовий характер і відбувалося не на основі добровільного об'єднання приватних капіталів, а внаслідок директивного й швидкого розформування державних підприємств і створення на їх основі різних товариств. Капіталоутворення здійснювалося за рахунок механізму масштабного й швидкого перерозподілу активів між галузями й суб'єктами економіки, внаслідок розвитку принципів госпрозрахунку та самофінансування, які розпочалися ще з середини 80-х рр. ХХ ст. Основу нагромадження капіталу незалежної України склали суспільне майно та блага, які досить часто незаконним шляхом отримували впливові особи у момент розпаду колишнього СРСР та роздержавлення власності й були легалізовані у процесі розповсюдження економічних свобод й механізмів ринкового господарювання [4]. Основними чинниками первісного нагромадження капіталу стали можливість привласнення бюджетних ресурсів, використання податкових пільг, списання та реструктуризація податкової заборгованості, оформлення державного замовлення, отримання кредитів під гарантії уряду, розпродаж державного майна (військового, будівельного, морських суден), затримки з виплати заробітної плати тощо [5].

Цей період характеризується найвищими показниками норми валового нагромадження капіталу, в період 1992-1994 рр. вони перевищували 34 % (див. рис. 1). Проте, високі показники норми нагромадження були пов'язані з інфляційними процесами та ціновими диспропорціями. У цей період ціни на інвестиційні товари зростали швидше, ніж дефлятор ВВП і ціни на споживчі товари. У 1992 р.

дефлятор валового нагромадження основного капіталу був вищим на 44 % дефлятора ВВП і на 68 % – дефлятора кінцевих споживчих витрат [4, с. 83].

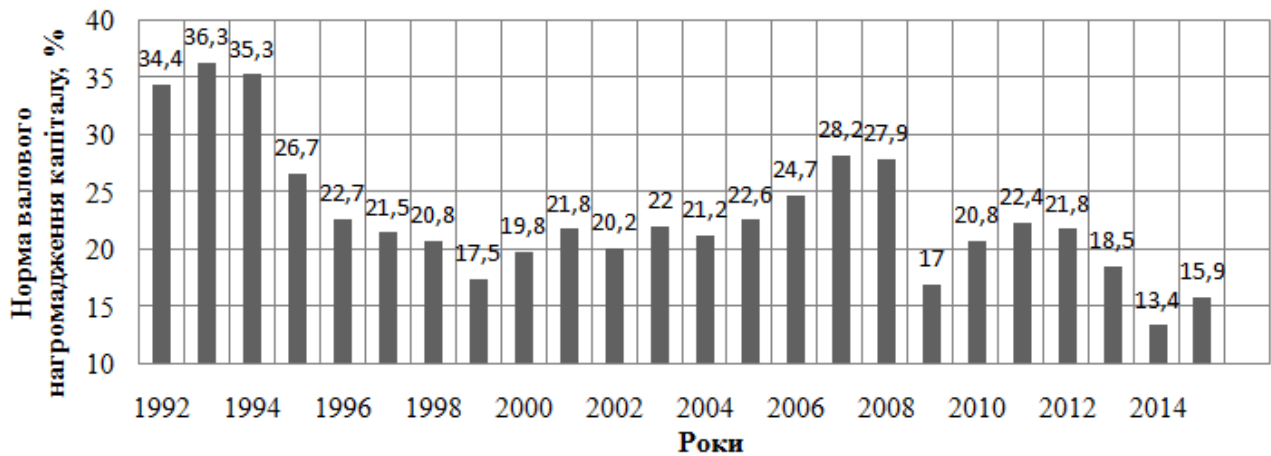

Рис. 1. Норма валового нагромадження капіталу, %*

*Побудовано згідно [6]

Негативними аспектами нагромадження капіталу на даному етапі стало падіння обсягів нагромадження капіталу, що перевищувало падіння ВВП вітчизняної економіки. Причинами такої стагнації процесів нагромадження стали: 1) спад виробництва та банкрутство підприємств, які обмежували можливості накопичувати капітал для подальшого розвитку; 2) жорстка монетарна політика, що проводилася для приборкання інфляційних процесів й стала причиною дефіциту фінансових ресурсів; 3) гіперінфляція, яка знецінила заощадження підприємств та населення, що підірвало базу для розвитку малого бізнесу та нагромадження капіталу широкими верствами населення; 4) збереження фіксованого завищеного курсу валюти, зростання внутрішніх цін та товарного дефіциту, які сприяли «втечі» капіталу за межі країни та ін.

Відновлення процесів нагромадження капіталу розпочалося після 1996 р., коли була проведена грошова реформа, що сприяла стабілізації фінансового стану економіки. Вдалось призупинити падіння виробництва, відновилася гармонізація міжсекторального розподілу доходів, стали посилюватися економічні позиції підприємств та домогосподарств і, як результат, розширився споживчий попит та збільшилися інвестиції в основний капітал.

Починаючи з 1997 року розпочався другий період, який характеризується поступовим зростанням показників валового нагромадження основного капіталу й тривав до 2008 року. На цьому етапі уповільнилися темпи падіння ВВП, а темпи нагромадження капіталу отримали позитивні значення. Позитивних рис процесу нагромадження надала світова фінансова криза 1998 року. За рахунок стрімкої девальвації гривні зміцнилася позиція національних виробників та значно розширився внутрішній споживчий ринок, розпочався процес імпортозаміщення. У 1999 році частка вітчизняних продовольчих товарів на ринку піднялася до 92 %, а непродовольчих – до 58 %, частка наявних доходів підприємств досягла 9,7 % ВВП, що створило умови для переходу економіки до інвестиційної моделі розвитку [7, с. 98].

Третій етап (2008-2015 рр.) припав на період економічної кризи, з чим пов'язані від'ємні показники темпів приросту валового нагромадження та валового нагромадження основного капіталу, показники яких у 2009 році досягли максимальних від'ємних значень -57,4 та - 50,5% відповідно.

Загальною характеристикою вітчизняного процесу нагромадження є непропорційне зростання заощаджень та інвестицій. Згідно з загальнотеоретичними основами, для стабільного розвитку економіки заощадження повинні відповідати інвестиціям. Так, наприклад, у США у 1995-2005 рр. інвестиції становили 99,92 % національних заощаджень [8, с. 39]. Натомість співвідношення заощаджень та нагромадження капіталу у вітчизняній економіці упродовж 1996 – 1998 рр. коливалося на рівні 70 %,

період 1999-2002 рр. характеризується зниженням цього співвідношення до відмітки 60 %. Позитивна тенденція намітилася у 2003-2005 рр., коли рівень використання валових заощаджень зріс з 68,6 % до 82,1 % [9, с. 146].

Неефективність залучення вітчизняних заощаджень до інвестиційних процесів викликана низкою причин: високим ризиком кредитування виробничої та сільськогосподарської діяльності в умовах економічної нестабільності, високими доходами у сфері обігу, низьким рівнем довіри вкладників і позичальників, розривом у доходах між банківською і виробничою сферами, тінізацією економіки, недосконалістю статистичного обліку процесів капіталовкладення, а також розміщенням частини заощаджень та інвестицій в економічних системах інших країн.

Розглядаючи процес нагромадження капіталу, як передумову економічного зростання, слід відмітити, що одні й ті самі темпи нагромадження капіталу можуть генерувати різні темпи економічного зростання залежно від структури капіталу та особливостей його переливу. Аналіз структурних особливостей інвестицій демонструє негативні тенденції скорочення інвестицій у промисловості, діяльності транспорту та зв'язку, освіти. Відмічено переважне зростання інвестицій у таких видах діяльності як торгівля, операції з нерухомим майном, фінансовій сфері, тобто видах діяльності, що характеризуються коротким терміном окупності та високою нормою прибутку, а, отже, і меншим ризиком порівняно з довгостроковими інвестиціями у виробничу сферу (див. табл. 1, табл. 2)

Таблиця 1

Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності в Україні

	2001	2003	2005	2006	2007	2008	2009
Всього	100	100	100	100	100	100	100
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	5	4,2	5,4	5,8	5,1	7,2	6,2
Рибальство, рибництво	0,1	0,1	0	0	0	0	0
Промисловість	41,9	38,7	37,6	35,8	34,1	32,9	38
Будівництво	3,4	4,9	5,3	5	4,8	5,3	3,5
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	3,9	6,4	8,2	9,3	9,4	10,6	9,3
Діяльність готелів та ресторанів	1,4	1,3	1,6	1,2	1,4	1,4	1,7
Діяльність транспорту та зв'язку	22,9	20,1	18,1	16,2	16,8	14	16,2
Фінансова діяльність	1,6	1,9	2,1	1,9	2,2	2	2,2
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	14	15,1	16,5	19,2	20,9	21	16,9
Державне управління	1	1,6	0,9	0,8	0,8	0,8	0,6
Освіта	1,2	1,3	0,9	0,9	0,9	1	1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,5	2,1	1,4	1,5	1,3	1,5	1,3

Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	2,1	2,4	2	2,3	2,2	2,3	3,2
---	-----	-----	---	-----	-----	-----	-----

*Розраховано авторами згідно [10]

Починаючи з 2010 року почали зростати інвестиції в сільському господарстві, промисловості та будівництві. Зворотна тенденція спостерігалась в оптовій та роздрібній торгівлі, транспорті, харчуванні, освіті.

Таблиця 2

Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності

Роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Всього	100	100	100	100	100	100
Сільське, лісове та рибне господарство	6,1	6,6	6,6	7,1	8,6	11,0
Промисловість	30,0	34,3	35,2	39,4	39,3	32,1
Будівництво	17,3	13,4	15,3	17,3	16,4	15,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	10,0	9,4	8,4	8,4	9,4	7,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	10,4	10,0	11,2	7,0	7,1	6,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	0,9	0,9	1,0	0,9	0,7	0,5
Інформація та телекомунікації	4,6	3,8	3,5	3,7	3,7	8,4
Фінансова та страхова діяльність	3,1	2,3	2,5	2,5	2,8	2,4
Операції з нерухомим майном	5,4	5,9	4,3	5,2	5,1	4,4
Професійна, наукова та технічна діяльність	3,0	4,4	3,1	1,4	1,3	1,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,7	1,6	1,8	1,6	1,6	2,4
Діяльність управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	4,4	4,7	4,3	3,1	2,6	5,1
Освіта	1,0	0,9	0,5	0,4	0,4	0,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,2	0,9	1,1	0,8	0,6	0,9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,5	0,6	1,0	1,0	0,2	0,4
Надання інших видів послуг	0,4	0,5	0,2	0,1	0,1	0,1

*Розраховано авторами згідно [11]

Аналіз структурних пропорцій інвестицій промислового комплексу вказує на зростання питомої ваги інвестицій у паливно-сировинних галузях та галузях первинної обробки, їх скорочення у галузях споживчої та інвестиційної орієнтації. Так, упродовж 1990 – 1998 рр., внаслідок переходу до світових цін, які були більш сприятливими для підприємств сировинних та енергоємних галузей, питома вага інвестицій у електроенергетику, вугільну промисловість, чорну металургію та нафтохімічну промисловість зросла у 1,8; 1,3; 1,7 та 1,7 рази відповідно. Натомість падіння інвестицій в основний капітал машинобудування та легкої промисловості досягло кризового рівня. У 1997 р. обсяг інвестицій у машинобудуванні склав 4,5% відносно 1990 р., а у легкій промисловості цей показник у 1998 р. досяг 3,3%, у той час, як аналогічний показник для галузей паливно-сировинної та металургійної спрямованості коливався у межах 35,7 – 40,4 %).

Ситуація трохи поліпшилася після 2000 року, коли розпочалася активізація інвестиційних процесів у споживчоорієнтованих та інвестиційних видах діяльності і відбулося скорочення інвестицій у паливно-сировинному комплексі. У 2009 р. за умов погіршення загальної економічної кон'юнктури, інвестиційна активність промислових підприємств суттєво знизилася. У 2010 році порівняно з 2009 роком збільшилися інвестиційні витрати у добування корисних копалин, оброблення деревини, легку промисловість, хімічну та нафтохімічну промисловість, машинобудування. Інвестиційні витрати зменшилися у виробництві харчових продуктів, целюлозно-паперовому виробництві, виробництві неметалевої продукції та металургійному виробництві.

Висновки та перспективи подальших досліджень Виділено три етапи розвитку процесів нагромадження капіталу в Україні. На першому етапі відбулося первинне нагромадження капіталу. Другий етап характеризується позитивними темпами нагромадження капіталу. На третьому етапі відмічено від'ємні показники темпів нагромадження.

Оцінюючи вплив вітчизняних механізмів нагромадження та переливу капіталу на особливості розвитку вітчизняної економічної структури, слід відмітити достатньо високий рівень норми валового нагромадження основного капіталу, яка коливається у межах 20 – 25 %. Незважаючи на те, що показники формування і використання валового та чистого заощадження в Україні відповідають пропорціям, притаманним розвинутим країнам, вітчизняна економіка постійно відчуває нестачу інвестицій, що пояснюється недостатньою мотивацією інвесторів до реалізації широкомасштабних інвестиційно-інноваційних проектів, неефективністю національної системи трансформації заощаджень у інвестиції й потребує вдосконалення механізмів нагромадження та переливу капіталів та підвищення ролі держави у стимулюванні цих процесів.

В подальших дослідження будуть аналізуватися фактори нагромадження капіталу в Україні.

Література

1. Шило Л.А. Венчурне фінансування як форма нагромадження капіталу в системі управління потенціалом підприємства : монографія / Л. А. Шило, В. В. Железняк ; - Дн-ск : ДІТ, 2010. - 184 с.
2. Тарасов К.В. Державна політика стимулювання нагромадження капіталу в секторі малого підприємництва економіки України / К. В. Тарасов // Актуальні проблеми економіки :. - 2016. - № 11. - С. 139-149
3. Пустоваров В.В. Вплив бюджету на процеси нагромадження в національній економіці / В. В. Пустоваров // Інвестиції: Практика та досвід: Аналіз. Прогнози. Коментар. - 2014. - № 14. - С. 83-88.
4. Бандурка О.М. Первісне нагромадження капіталу в економіці України: монографія / О.М. Бандурка, Н.В. Дзюба. – Х.: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 196 с.
5. Дучинська Н.І. Первинне нагромадження капіталу як основа становлення приватних інвесторів / Н.І. Дучинська // Економіка: проблеми теорії і практики: зб. наук. праць. – Вип. 206: У 4 т. –Т. III. – Д.: ДНУ, 2005. – С. 872 – 877.
6. Основні макроекономічні показники економіки України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : [http : // www. ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
7. Крючкова І.В. Структурні чинники розвитку економіки України / І.В. Крючкова. – К.: Наукова думка, 2004. – 317 с.
8. Захарін С. Заощадження та інвестиції в корпоративному секторі України в контексті

макроекономічного розвитку / С. Захарін // Економіка України. – 2009. – № 5. – С. 36 – 40.

9. Дучинська Н.І. Нагромадження капіталу в умовах трансформації економіки України: монографія / Н.І. Дучинська. – К.: ННЦІАЕ, 2007. – 400 с.

10. Статистичний щорічник України за 2010 р. / за ред. Осауленка О.Г.; відпов. ред. Н.П Павленко. – К.: Август Трейд, 2011. – 559 с.

11. Статистичний щорічник України за 2015 р. / за ред. Жук І.М.; відпов. За вип. О.А. Вишнеvsька. – К., 2016. – 580с.

REFERENCES

1. Shylo, L.A. & Zheleznyak, V.V. (2010). Venchurne finansuvannya yak forma nahromadzhennya kapitalu v systemi upravlinnya potentsialom pidpryyemstva [Venture financing as a form of capital accumulation in the management capabilities of enterprise]. Dnipropetrovsk: DIIT

2. Tarasov, K.V. (2016). Derzhavna polityka stymulyuvannya nahromadzhennya kapitalu v sektori maloho pidpryyemnytstva ekonomiky Ukrayiny [State policy to encourage capital accumulation in the small business sector of the economy Ukraine]. Aktual'ni problemy ekonomiky - Actual problems of economy, 11, 139-149.

3. Pustovarov, V.V. (2014). Vplyv byudzhetu na protsesy nahromadzhennya v natsional'niy ekonomitsi [The impact of the budget on the processes of accumulation in the national economy]. Investytsiyi: Praktyka ta dosvid: Analiz. Prohnozy. Komentar - Investment: Practice and Experience Analysis. The forecasts. Comment, 14, 83-88.

4. Bandurka, O.M. (2003). Pervisne nahromadzhennya kapitalu v ekonomitsi Ukrayiny [Primitive accumulation of capital in the economy of Ukraine]. Kharkiv.: Vyd-vo nats. un-tu vnutr. sprav

5. Duchyns'ka, N.I. (2005). Pervynne nahromadzhennya kapitalu yak osnova stanovlennya pryvatnykh investoriv [Initial capital accumulation as a basis for the formation of private investors]. Ekonomika: problemy teorii i praktyky - Economy: Problems of theory and practice, 3, 872-877.

6. Osnovni makroekonomichni pokaznyky ekonomiky Ukrayiny [Major macroeconomic indicators Ukraine's economy] Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>

7. Kryuchkova, I.V. (2004). Strukturni chynnyky rozvytku ekonomiky Ukrayiny [Structural factors of economic development Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka

8. Zakharin, S.(2009). Zaoshchadzhennya ta investytsiyi v korporatyvnomu sektori Ukrayiny v konteksti makroekonomichnoho rozvytku. [Savings and investments in the corporate sector of Ukraine in the context of macroeconomic development]. Ekonomika Ukrayiny - Economy of Ukraine, 5, 36-40.

9. Duchyns'ka, N.I. (2007). Nahromadzhennya kapitalu v umovakh transformatsiyi ekonomiky Ukrayiny. [The accumulation of capital in the economic transformation of Ukraine]. Kyiv.: NNTSIAE

10. Statystychnyy shchorichnyk Ukrayiny za 2010 r.(2011) Statistical Yearbook of Ukraine for 2010. Kyiv: Avhust Treyd

11. Statystychnyy shchorichnyk Ukrayiny za 2015 r (2016). Statistical Yearbook of Ukraine for 2015. Kyiv: Avhust Treyd